

УДК 379.851: 37 (011)

Михальський Ю. В.,

к.і.н., доц., завідувач кафедри історії та політології, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

Прокіп А. В.,

к.і.н., провідний науковий співробітник, Львівський історичний музей, м. Львів

ЕКСКУРСІЙНО-ТУРИСТИЧНА РОБОТА У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ РОГАТИНСЬКОЇ ГІМНАЗІЇ (1909-1914 РР.)

Анотація. Протягом 1909-1914 рр. в українській приватній гімназії міста Рогатина відбувалася копітка робота з налагодження ефективного навчально-виховного процесу, який від початку існування цього навчального закладу базувався на передових досягненнях педагогічної науки початку ХХ ст. Важливе місце у навчально-виховному процесі відводилося екскурсійно-туристичній роботі як необхідному елементу для формування з учнів гімназії і духовно, і фізично загартованих та розвинутих особистостей. У ході дослідження було встановлено, що досвід Рогатинської гімназії початку ХХ ст. в організації та проведенні екскурсійно-туристичних заходів, які суттєво активізували та збагатили навчально-виховний процес, є надзвичайно цікавим, корисним й потребує подальших ґрунтовних досліджень, адже він може використовуватися і в сучасних умовах.

Ключові слова: туризм, екскурсії, Галичина, українська приватна гімназія в Рогатині, учні, вчителі.

Michalskyi Yu. V.,

Ph.D., Associate Professor, Head of the Department of History and Political Science, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

Prokip A. V.,

Ph.D., Leading Scientific Researcher, Lviv Historical Museum, Lviv

EXCURSION-TOURIST WORK IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF ROHATYN GYMNASIUM (1909-1914)

Abstract. During 1909-1914, in the Ukrainian Private Gymnasium in Rohatyn town, a painstaking work was taken to establish an effective educational process that from the beginning of the existence of this educational institution, was based on the advanced achievements of pedagogical science of the early twentieth century. An important place in the educational process was devoted to the excursion-tourist work as a necessary element for the formation of the students of the gymnasium as spiritually, physically hardened and developed personalities. In the course of the study, it was found that the experience of the Rohatyn Gymnasium of the early twentieth century in organizing and conducting excursion and tourism events that have substantially intensified and enriched the educational process, is extremely interesting, useful and requires further in-depth research since it can be used in modern conditions.

Keywords: tourism, excursions, Galicia, Ukrainian Private Gymnasium in Rohatyn, students, teachers.

Постановка проблеми. Громадський рух за відкриття українських приватних гімназій, що розгорнувся у Галичині на початку 1900-х рр., призвів до того, що зусиллями галицької громадськості до шести діючих українських державних гімназій з 1906 по 1912 роки додалися ще вісім. Так, у 1906 році відкрилися гімназії в Яворові та Копичинцях, в

1909 році – у Рогатині та Городенці, в 1910 році – у Буську та Збаражі, в 1911 році – у Долині та в 1912 році – у Чорткові [6, с. 197].

Екскурсійно-туристична робота стала важливим складовим елементом навчально-виховного процесу в діючих та новостворених українських гімназіях, зокрема у Рогатинській.

Аналіз досліджень та публікацій. Дана проблематика частково висвітлена в дослідженнях С. Гелея [7], Р. Коритка [9], Б. Ступарика та В. Ковальчук [14], Г. Гуменюк [8], Б. Якимовича [16] та ін., у публікаціях та спогадах М. Галущинського [6], А. Лотоцького [10, 11], М. Угруна-Безгрішного [14], І. Крип'якевича та ін.

Постановка завдання. *Мета публікації* – розглянути питання розвитку екскурсійно-туристичної роботи у Рогатинській гімназії, розкрити її мету, значення у навчально-виховному процесі на першому етапі існування гімназії у 1909-1914 роках.

Виклад основного матеріалу дослідження. Українська приватна гімназія в Рогатині, як і деякі інші приватні гімназії, створювалася під егідою Українського Педагогічного Товариства (УПТ). Її урочисте відкриття відбулося 15 вересня 1909 року. Першим директором став уже на той час відомий громадський діяч, освітянин та педагог Михайло Галущинський. З приводу відкриття гімназії М. Галущинський у своєму листі до президії (виділу) Наукового Товариства імені Т. Шевченка писав наступне: “Від 1 жовтня с. р. увійшла в життя приватна українська гімназія в Рогатині з трьома класами, а чотирма відділами, що числять 169 учеників і займають 6 учительських сил...”. [15, арк. 18]

Вже з перших днів на директорській посаді він розгорнув багатопланову працю, спрямовану на організацію навчально-виховного процесу, створення навчальної бази, підбору кваліфікованих вчительських кадрів. До викладання в гімназії залучено таких відомих згодом людей, як І. Крип'якевич (вчений-історик), А. Лотоцький (письменник), Н. Гірняк (громадський діяч, отаман Українських Січових Стрільців, командир Коша УСС, М. Угрин-Безгрішний (політичний діяч, письменник) та ін. Директор постійно наголошував, що “Рогатинська гімназія потребує добрих сил” (лист до О. Барвінського від 17 серпня 1912 року) [12, арк. 17].

Навчальний процес в Рогатинській гімназії базувався на найновіших досягненнях педагогічної науки початку ХХ ст. Окрім чисто навчальних завдань, велика увага приділялася налагодженню екскурсійно-туристичної роботи як важливого складового компоненту навчально-виховного процесу, що суттєво допомагав учням набувати і краще засвоювати знання з історії рідного краю, його етнографії, побуту, народних звичаїв, сприяв їх фізичному загартовуванню та ін. [9, с. 47].

Туристичні мандрівки, так звані “прогульки”, стали доброю традицією серед учнів та викладачів. Уже першого в житті гімназії 1909/1910 навчального року, а саме 26 травня 1910 року, відбулася спільна екскурсія-мандрівка учнів та вчителів до княжого Галича. У цьому заході взяло участь 98 учнів під проводом пароха і катехита гімназії о. П. Кудрика, вчителів Є. Галькевича, Т. Закалати, І. Крип'якевича, Г. Мартинця і Т. Романишина.

Мандрівники виїхали раннім поїздом з Рогатина до Галича. Близько 11-ої год. були вже у Галичі. Пообідавши, вирушили на оглядини міста і замку.

Довше група затрималася над Дністром, де оглядала будівництво нового моста, спостерігала за пароплавами, що курсували по ріці.

Після цього мандрівники рушили на замок, де учитель І. Крип'якевич коротко оповів їм історію Галича. Вечірнім потягом гімназисти повернулися до Рогатина [1, с. 12].

Протягом 1910/1911 н. р. учні та вчителі Рогатинської гімназії здійснили 22 мандрівки з різними цілями. Більшість прогулянок носила винятково рекреаційно-відпочинковий характер, але були й такі, що виконували певне науково-дослідницьке завдання – географічні (1 мандрівка), географічно-геологічні (2 мандрівки), природничі (6 мандрівок), ботанічно-географічні (1 мандрівка). Такі туристичні походи суттєво збагачували знання гімназистів, підвищували їх освітній рівень.

Серед найважливіших мандрівок 1910/1911 н. р. виокремлюються дві найцікавіші: дуже пізнавальним став дводенний похід до Скита Манявського, який відбувся 11-12 червня 1911 року під проводом вчителів О. Калитовського, Г. Мартинця, Т. Романишина і М. Щуровського. 32 мандрівника виїхали раннім поїздом з Рогатина через Ходорів та Станіславів до Надвірної. У Надвірній пообідавши, через Бабче та Маняву, рушили до Скита. Про початки, історію та значення Скита Манявського в релігійному житті України учням розповів учитель М. Щуровський. До 7 год. вечора учні залишалися у Скиті, а потім повернулися на нічліг до Маняви. Наступного дня, о 8 год. ранку, група вирушила до Надвірної, звідки по обіді через Станіславів, Ходорів повернулася до Рогатина. Дирекція гімназії висловила подяку викладачам, які організували та брали участь в цій мандрівці. Другим важливим заходом став похід всього закладу 15 червня 1911 р. з гімназійним оркестром на с. Гусаки, до лісу – власності Т. Свериди – керівника громади с. Пукова й одного з найбільших меценатів-жертводавців Рогатинської гімназії.

Загалом протягом 1910/1911 н. р. в екскурсійно-туристичних заходах гімназії взяло участь 46 учителів та 1376 учнів [2, с. 43].

Багатим на екскурсійно-туристичні заходи став наступний, 1911/1912 н. р. Так, 22 жовтня 1911 року вчителі гімназії М. Капуста і О. Чапельський організували з п'ятьма учнями поїздку велосипедами до с. Підвисокого. Велопробіг тривав більше трьох годин, його учасники подолали 30 км.

У великій екскурсійній поїзді до Львова, що відбулася 4-7 листопада 1911 року, взяла участь 94 гімназисти та 7 вчителів. Головні обов'язки з організації мандрівки поклали на себе вчителі гімназії Н. Гірняк та Г. Мартинець.

Прибувши потягом до Львова, 5 листопада 1911 року, група вирушила на екскурсію по місту – учні побували у галицькому парламенті (соймі) та його оглянули, в Єзуїтському городі, де сфотографувалися, в соборі св. Юра, звідки рушили до Личаківського цвинтаря. На кладовищі делегація учнів та вчителів гімназії склала вінки до могили М. Шашкевича. Пообідавши, група вирушила до Народного дому, де відбувся концерт, влаштований

на честь гостей учнями Львівської академічної гімназії.

В понеділок, 6 листопада 1911 року, учні відвідали музей Дідушицьких, промисловий музей, картинну галерею. Під проводом учителів В. Шухевича та І. Крип'якевича учні завітали до друкарні Наукового Товариства ім. Т. Шевченка, звідки пішли на Високий замок. Тут, з висоти кінця Люблінської унії, вони мали змогу оглянути весь Львів. Пообідавши, мандрівники вирушили до кіно-театру й 7 листопада 1911 року група повернулася до Рогатина.

27 квітня 1912 року відбулася мандрівка III-V класів гімназії, а 4 травня 1912 року – велика екскурсія до Львова I-II класів разом з гімназійним оркестром. 31 травня 1912 року пройшов спільний піший похід всього закладу до с. Підгороддя, де перед місцевою школою відбулися загальні збори шкільної молоді з Рогатина та Підгороддя. Одна з учениць виступила з промовою, в якій від імені “молодшої сестри” – народної школи с. Підгороддя - привітала “старшу сестру” – Рогатинську гімназію. Після зборів учні, пройшовши маршем по селу під музичний супровід гімназійного оркестру, вирушили до громадського лісу, де серед забав, гостинного прийняття місцевих мешканців, музики і співу весело промайнув час. Ввечері учні повернулися до Рогатина. Дирекція гімназії висловила подяку організатору заходу П. Білоусу [3, с. 63-64].

Важливою подією у житті став піший похід на Маркіянову гору до с. Підлисса [16, с. 7]. Про цю мандрівку, яку особисто очолив директор гімназії М. Галушинський, залишив свій спогад “Пішки на гору Маркіяна” відомий український письменник Антін Лотоцький. Похід відбувся 2-8 липня 1912 року й тривав цілий тиждень.

Розповідаючи про підготовку до мандрівки, А. Лотоцький значав: “Була се думка директора сеї гімназії М. Галушинського. А мала бути сея прогулька на велику скалу ! Мала йти туди з сотка а то й більше учеників під проводом більшого числа учителів, мала йти разом і гімназійна духовна оркестра... Такі були плани директора нашої гімназії. І здавало ся зразу, що все піде як слід. Було зацікавлене, була охота ! Та чим ближше речення прогульки, тим більше нездійсненною здавала ся вона. Як із разу багато було охочих до прогульки, так опісля число се все меншало й меншало. Одні не вірили в свої сили, що зможуть відбутися пішки так далеко дорогу, другі бояли ся, що прогулька за сильно відіб’ється на їх кишені, інші не вірили, що така прогулька принесе їм який-небудь хосен...”. [10, с. 6]

Й ось, 2 липня 1912 року, у вівторок вранці, близько 6 год., учасники мандрівки зібралися на визначеному місці перед будинком гімназії. Як згадував А. Лотоцький: “Велику несподіванку зробив усім прогульковцям тов. Щуровський, який відступив був від прогульки, а тепер явився під гімназію в туристичному одягові та з чималим рюкзаком на плечах. Із вчителів явилися ще, крім директора Галушинського, тов. Венгжин (М. Угрин-Безгрішний – *авт.*) і Смукла та я. Учеників явилось дев’ятьох: сімох із VI кл., а саме І. Верб’яний,

В. Воробець, І. Горянський, М. Дорошенко, С. Кіржецький, Коритко, Ю. Соколовський та двох із IV кл. – С. Велитович і В. Дзера. Крім прогульковців прибули ще під гімназію, щоби нас відпроводити: о. сов. Т. Кудрик із родиною, дружина директора Галушинська, учителі В. Занько, Ф. Кондрацький і О. Чапельський. (В. Занько вийшов із «біциклем», але не їхав ним тільки весь час тащив його за собою). Перед виходом М. Венгжин відфотографував ще всіх прогульковців під гімназійним будинком, а відтак чкурнув мерщій на залізницю, щоби не спізнитися до поїзду до Львова. А ми прочі враз із тими, що проводжали нас, рушили в похід. Проводжали нас аж до Підгороддя. Там ми розпрощалися й далі йшли вже самі, закупивши ще дещо в читальняній крамниці на запас”. [11, с. 453-454]

Під час подорожі з мандрівниками траплялися й кумедні випадки. Ось як одну з таких пригод описав А. Лотоцький. Потрапивши під дощ, мандрівники сховалися у стайні: “Аж тут нараз отвиряються двері й у стайню заходить панок у чоботах, у соломяному кашкеті, зі стриженою бородою. – Здрастуйте гаспада ! – витає нас і даліше мішаною російсько-українською мовою випитує нас, куди йдемо, чоґо ! Ми видивили ся на його й думаємо: москвофіл. Але ні, представив ся: Поляк, лиш побував трохи в Росії та так покалічив собі мову, що як говорить по українськи, то більше вживає російських слів”. [10, с. 9]

За сім днів походу мандрівники подолали десятки кілометрів, побували у багатьох пам’ятних місцях, пов’язаних із великим сином України Маркіяном Шашкевичем (на могилі М. Шашкевича в Скваряві, біля пам’ятника М. Шашкевичу на Білій горі та ін. Підбиваючи підсумки, А. Лотоцький наголосив, що урок з цієї мандрівки учні винесли чималий: “Бачили багато, були по різних домах, навчили ся багато. А попри се набрали вони витревалости, гарту на душі і на тілі”. [10, с. 46]

Загалом за 1911/1912 н. р. в екскурсійно-туристичних заходах взяло участь 62 учителі та 1720 учнів гімназії [3, с. 63-64].

До найбільших екскурсійно-туристичних заходів, що відбувалися протягом 1912/1913 н. р., можна віднести похід в Карпати, на Сколівські гори, що відбувся 14-17 червня 1913 року. У мандрівці взяло участь 10 учнів під проводом 5 учителів (Бориса, Калитовського, Кудрика, Пелеха та Щуровського). Мандрівники виїхали 14 червня ввечері залізницею з Рогатина через Стрий до станції Любінці на залізничному шляху Львів-Лавочне, а звідти підводами вирушили на нічліг до о. Щуровського в село Стинява Нижня. Переночувавши, група рушила через с. Розгірче до скал в Бубнищу. Тут мандрівники залишилися на обід й згодом пішли до с. Верхне Синьовидне. У Верхньому Синьовидному вони заночували в місцевого пароха о. Строцького. Наступного дня, вранці, похід вирушив на гору Парашку через с. Корчин. Під сильним дощем, а пізніше снігом, збившись у лісі з дороги, добралися мандрівники на вершину гори, спізнившись на потяг, яким група мала повернутися до Рогатина.

Вимушено заночувавши у готелі, 17 червня група повернулася до Рогатина [4, с. 53-64].

У веденні екскурсійно-туристичної роботи важливу роль відігравали студентські товариства, створені при гімназії, такі як “Молода Січ”, “Пласт”, “Сокіл” та ін. Один з учнів І. Витанович (згодом видатний вчений та громадський діяч) згадував: “Багато з нас не могло діждатися ранку, щоби бігти до школи, бо там ми мали все: і цікаво було вчитися й бавитися. Мали великий хор, музику, різні кружки, «Молоду Січ», Пласт, шкільку самоуправу, учнівську газету, читальню з книжками та часописами з цілої України, щадницю. Всі щадили, щоби могли по maturі поїхати на могилу Тараса Шевченка в Каневі”. [7, с. 22]

Протягом 1913/1914 н. р. “Молода Січ” організувала для учнів гімназії 22 екскурсії та один великий піший похід до Бережан, що тривав з 30 травня до 1 червня 1914 р. Керівництво походом здійснювали вчителі М. Угрин-Безгрішний та А. Лотоцький. У поході взяли участь 5 кошів “Молодої Січі”.

Наприкінці травня 1914 року учні IV класу гімназії здійснили піший похід до Галича й з Галича залізницею повернулися до Рогатина. Протягом 31 травня – 2 червня 1914 року відбувся похід на Чорногор (Говерлу), у якому взяло участь 12 учнів під проводом Г. Мартинця.

6-8 червня 1914 року учні разом із вчителем Т. Романишиним побували на екскурсії в Бориславі. У цьому заході взяло участь 14 учнів, а 10-19 липня 1914 року відбулася цікава екскурсійна поїздка по Шевченкових місцях до Києва та Канева. У ній взяли участь 4 учні, вчителі й сам директор гімназії М. Галушинський [5, с. 56].

Трагічні події Першої світової війни перервали так зразково налагоджений і відрегульований навчально-виховний процес у Рогатинській гімназії. Величезна кількість учнів і вчителів добровольцями вирушили на фронт. Брالی участь спочатку в боях із російським агресором, а згодом у буремних подіях періоду національно-визвольних змагань 1917-1921 років.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Отже, можна не сумніватися, що той духовний і фізичний гарт, який здобули учні за період свого навчання у Рогатинській гімназії, зокрема беручи активну участь в різноманітних екскурсійно-туристичних заходах, здійснюваних в межах навчально-виховного процесу, сформував із них справжніх патріотів та борців за волю й незалежність України.

Досвід Рогатинської гімназії початку XX ст. в організації та проведенні екскурсійно-туристичних заходів, які суттєво активізували та збагатили навчально-виховний процес, є надзвичайно цікавим, корисним й потребує подальших ґрунтовних досліджень, адже він може використовуватися і в сучасних умовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. I Звіт Дирекції приватної гімназії з руським язиком викладовим філії Руського Товариства Педагогічного в Рогатині за рік шкільний 1909/10. –

Львів : Накладом гімназійного комітету, 1910. – 91 с.

2. II Звіт Дирекції приватної гімназії з руським язиком викладовим філії Руського Товариства Педагогічного в Рогатині за рік шкільний 1910/11. – Львів : Накладом гімназійного комітету, 1911. – 90 с.

3. III Звіт Дирекції приватної гімназії з руським язиком викладовим філії Руського Товариства Педагогічного в Рогатині за рік шкільний 1911/12. – Львів : Накладом гімназійного комітету, 1912. – 111 с.

4. IV Звіт Дирекції приватної гімназії з українською викладовою мовою в Рогатині за шкільний рік 1912/13. – Львів : 3 друкарні “Діла”, 1913. – 94 с.

5. V Звіт дирекції приватної гімназії з українською викладовою мовою кружка Українського товариства педагогічного в Рогатині за шкільний рік 1913/14. – Львів : Накладом гімназійного комітету. 3 друкарні “Діла”, 1914. – 94 с.

6. Галушинський М. Українські приватні гімназії / М. Галушинський // Ілюстрований народний календар товариства “Просвіта” на звичайний рік 1911. – Львів, 1911. – Річник 34. – С. 196-200.

7. Гелей С. Ілля Витанович: науково-педагогічна та громадська діяльність / С. Гелей. – Львів : Видавництво Львівської комерційної академії, 2010. – 584 с.

8. Гуменюк Г. Туристично-краєзнавча робота у виховній системі Михайла Галушинського / Г. Гуменюк // Михайло Галушинський – лицар обов’язку і чину (Матеріали наукової конференції, присвяченої 120-річчю від дня народження і 90-річчю відкриття Рогатинської гімназії ім. Володимира Великого. Рогатин, 19 вересня 1998 р.). – Львів-Рогатин, 1999. – С. 78-82.

9. Коритко Р. Командант легіону / Р. Коритко // Літопис Червоної Калини. – 1991. – Львів. – Ч. 4. – С. 47-50.

10. Лотоцький А. Пішки на гору Маркіяна! (Записки з прогульки учеників Рогатинської укр. гімназії) / А. Лотоцький. – Львів : Накладом А. Лотоцького та М. Вегжина, 1912. – 46 с.

11. Лотоцький А. Пішки на гору Маркіяна! Записки з прогульки учеників Рогатинської української гімназії / А. Лотоцький // Ювілейна книга Рогатинської гімназії імені Володимира Великого. До сторіччя заснування 1909-2009. – Львів : ЗУКЦ, 2009. – 688 с.

12. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаніка НАН України. Відділ рукописів. – Ф. 11. Барвінські. – Спр. 856. – Арк. 17.

13. Ступарик Б. Життя, віддане національній ідеї / Б. Ступарик, В. Ковальчук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1998. – 54 с.

14. Угрин-Безгрішний М. Українська гімназія Рідної Школи в Рогатині / М. Угрин-Безгрішний. – Рогатин : 3 друкарні видавничої спілки “Діло”, 1934. – 48 с.

15. Центральний державний історичний архів України у Львові. – Ф. 309. - Оп. 1. – Спр. 298. – Арк. 18.

16. Якимович Б. Антін Лотоцький. Життєвий і творчий шлях / Якимович Б. // Лотоцький А. Княжа слава. – Львів : Каменяр, 1991. – 222 с.

REFERENCES

1. I Zvit Dyrekcii pryvatnoi gimnazii z ruskym jazykom vykladovym filii Ruskogo Tovarystva Pedagogicznogo v Rohatyni za rik szkolnyj 1909/10 (1910), Lviv, Nakladom gimnazialnogo komitetu, 91 p.

2. II Zvit Dyrekcii pryvatnoi gimnazii z ruskym jazykom vykladovym filii Ruskogo Tovarystva Pedagogicznogo v Rohatyni za rik szkolnyj 1910/11 (1911), Lviv, Nakladom gimnazialnogo komitetu, 90 p.

3. III Zvit Dyrekcii pryvatnoi gimnazii z ruskym jazykom vykladovym filii Ruskogo Tovarystva Pedagogicznogo v Rohatyni za rik szkolnyj 1911/12 (1912), Lviv, Nakladom gimnazialnogo komitetu, 111 p.

4. IV Zvit Dyrekcii pryvatnoi gimnazii z ukraïnskoju vykladovoju movoju v Rohatyni za szkolnyj rik 1912/13 (1913), Lviv, Z drukarni Dila, 94 p.

5. V Zvit Dyrekcii pryvatnoi gimnazii z ukraïnskoju vykladovoju movoju kruzka Ukraïnskogo tovarystva pedagogicznogo v Rohatyni za szkolnyj rik 1913/14 (1914), Lviv, Nakladom gimnazialnogo komitetu, Z drukarni Dila, 94 p.

6. Halusczyńskij, M. (1911), Ukraïnski pryvatni gimnazii, Ilustrovanyj narodnyj kalendar tovarystva Prosvita na zvyčajnyj rik 1911, Lviv, Ricznyk 34, pp. 1996-200.

7. Gelej, S. (2010), Illia Vytanovyč nauko-vedagogična dijálnist, Vydavnytvo Lvivskoi komerčijnoi akademii, Lviv, 584 p.

8. Gumeniuk, G. (1999), Turystyczno-krajeznavcza robota u vyhovnij systemi Myhajla Haluscznського, Myhajlo Haluscznський lycar oboviazku i czynu, Materialy naukoivoi konferencii, prysviaczenoi 120-ricznyci vid dnia narodzennia i 90-ricznyci vidkryttia Rohatynskoi gimnazii im. Volodymyra Velykogo, Rohatyn, 19 veresnia 1998 r., Lviv-Rohatyn, 1999, pp. 78-82.

9. Korytko, R. (1991), Komandant legionu, Litopys Czervonoï Kalyny, Lviv, Cz. 4, pp. 47-50.

10. Lotockyj, A. (1912), Piszky na goru Markijana! Zapysky z progulky uczenyiv Rohatynskoi ukr. gimnazii, Lviv, Nakladom A. Lotockogo ta M. Vengzyna, 46 p.

11. Lotockyj, A. (2009), Piszky na goru Markijana! Zapysky z progulky uczenyiv Rohatynskoi Ukraïnskoï gimnazii, Uvilejna knyga Rohatynskoi gimnazii imeni Volodymyra Velykogo, Do storiczczia zasnuvannia 1909-2009, ZUKC, Lviv, 688 p.

12. Lvivska naukoiva biblioteka im. V. Stefanyka NAN Ukraïny, Viddil rukopysiv, f. 11. Barvynski, spr. 856, p. 17.

13. Stuparyk, B. and Kovalczuk, V. (1998), Zytia, viddane nacionalnij idei, Lileja-NV, Ivano-Frankivsk, 54 p.

14. Ugryn-Bezgrisznyj, M. (1934), Ukraïnska gimnazia Ridnoi Szkoły v Rohatyni, Z drukarni vydavnyczoï spilky Dilo, Rohatyn, 48 p.

15. Centralnyj derzavnyj istorycznyj arhiv Ukraïny u Lvovi, f. 309, op. 1, spr. 298, p. 18.

16. Jakymovyč, B. (1991), Antin Lotockyj Zyttevyj i tvorčyj szliah, Lotockyj A. Kniaza slava, Kameniar, Lviv, 222 p.